

UDK 940.547(497.5 Jasenovac)
 949.75 "1941/1945" Jasenovac
 Pregledni članak
 Primitljeno: 20. veljače 2000.

Zapovjednici i dužnosnici jasenovačke skupine logora 1941. – 1945.

DAVOR KOVAČIĆ
 Hrvatski institut za povijest

U članku je prikazana osnovna uloga i djelovanje logora Jasenovca, te su se nastojala navesti imena većine zapovjednika i dužnosnika logora Jasenovca u razdoblju 1941.-1945. godine. Na temelju arhivskoga gradiva pokušala se istražiti uloga i djelovanje Ljube Miloša i Miroslava Filipovića Majstorovića koji se općenito smatraju uz Vjekoslava Maksa Luburića najodgovornijima za sve događaje u logoru Jasenovcu.

Uvod

Problematika logora Jasenovca u različitim oblicima prisutna je u javnosti i historiografiji već više od pola stoljeća. Osnovnu crtu u razmatranju ovog problema predstavljala je promidžba u svrhu postizanja određenih političkih ciljeva. Zanimljivo je da se Jasenovac tijekom rata, pa i u godinama koje su slijedile neposredno nakon njega, uglavnom ne razlikuje od drugih logora i učinjenih zločina na prostoru bivše Jugoslavije. O logoru u Jasenovcu počeo se stvarati svojevrsan mit početkom šezdesetih godina kada je zlorabljen i u razne političke svrhe. Takve tendencije nastavile su se i sedamdesetih godina, a početkom osamdesetih i poglavito devedesetih dostižu svoj vrhunac.

Pojedini hrvatski povjesničari i znanstvenici pišući općenito o žrtvama rata ili o broju stradalih u jasenovačkom logoru, izrazili su ne samo sumnje u stalno umnožavanje žrtava tog logora, već su i sami nastojali izbjeći manipulacije brojem ratnih žrtava.¹ Na problematiku stvaranja mita o jasenovačkom logoru prvi je upozorio dr. Franjo Tuđman koji se problemom logora Jasenovca bavio u više istraživačkih radova, a napose u knjizi *Bespuća povijesne zbilj-*

¹ Mihael SOBOLEVSKI, Prešućena istina – žrtve rata na području bivše Jugoslavije 1941.-1945. prema popisu iz 1964. godine, *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb 1993. 25 (2.-3.), 112.

nosti² gdje je upozorio na genezu tog mita i kritički se odredio prema postojećoj povijesnoj literaturi i publicistici. Rezerve prema ekstremnom broju stradalih osoba u jasenovačkom logoru istaknuli su i brojni hrvatski povjesničari i znanstvenici među kojima su dr. Ivo Jelić³, dr. Ljubo Boban⁴, ing. Vladimir Žerjavić.⁵ U najnovije vrijeme nastanak i genezu jasenovačkog mita obradio je povjesničar mr. Josip Jurčević.⁶

Prema dosadašnjim spoznajama cjelokupno arhivsko gradivo o Jasenovcu nije sačuvano. Sačuvani su tek pojedini spisi koje je Zapovjedništvo i uprava logora dostavljala raznim oblastima i organima vlasti NDH. Dakle, ne postoje sustavna izvješća nego pojedini predmetni spisi kao što su odluke o upućivanju u logor, boravku, stradanju te puštanju pojedinih zatočenika. Sačuvani su i dokumenti vlasti i pojedinih dužnosnika u kojima se spominje logor Jasenovac te građa njemačkih vojnih ustanova u NDH. Posebnu skupinu dokumenata predstavljaju iskazi bivših zatočenika Jasenovca te ustaških zapovjednika u logoru Jasenovac, danih prigodom saslušanja poslije rata. Cjelokupno arhivsko gradivo razasuto je po našim i inozemnim arhivima i muzejima. Najveći dio građe se još uvijek nalazi u Beogradu u tamošnjim arhivima i muzejima i nažalost još uvijek je nedostupno hrvatskim istraživačima.

Namjera ovog rada je najprije ukratko navesti osnovne podatke o ustroju i djelovanju samog logora i smjestiti ga u kontekst tadašnjih događaja.⁷ Jedna od bitnih tema ovog rada vezana je uz osobe koje su vodile logor i u njemu djelovale. S jedne strane tu je riječ o najužem rukovodstvu, zapovjednicima logora u sve četiri ratne godine, a s druge strane i o svim drugim osobama koje su kao pripadnici postrojbi Ustaške obrane (odnosno Ustaškog obrambenog zdruga), djelovale u logoru Jasenovac. Namjera ovog rada nije rekonstruiranje svih pojedinih događaja i zločina i utvrđivanje bilo čije krivnje i odgovornosti, nego prije svega na temelju dostupnoga arhivskoga gradiva istražiti djelovanje zapovjednika i dužnosnika čija se imena izdvajaju i češće spominju od drugih, najčešće u negativnom kontekstu. Ovdje se poglavito htjelo izdvojiti i istražiti, s obzirom na dostupno arhivsko gradivo, djelovanje Ljube Miloša, ustaškog bojnika, koji je po funkciji bio zapovjednik Radne službe i koji je po svojoj

² Franjo TUĐMAN, *Bespuća povijesne zbiljnosti - Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*, Zagreb, 1990.

³ Koncentracijski logori, *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*, Zagreb, 1980. 304.-305.

⁴ Ljubo BOBAN, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, Zagreb 1989. knj. 2, 341.-385.

⁵ Vladimir ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga*, Zagreb, 1992. 79.

⁶ Josip JURČEVIĆ, *Nastanak jasenovačkog mita*, Zagreb, 1998.

⁷ Namjera ovog rada nije istraživanje postojanja i djelovanja jasenovačkog logora poslije 1945. godine. Pojedini autori koji su se bavili ovom temom kao primjerice F. Tuđman tvrde da korištenje jasenovačkog logora od vojnih jedinica NOVJ-a, a i sigurnosnih organa nove revolucionarne vlasti nije bila nikakva iznimka. U završnim operacijama i neposredno poslije rata korišteni su i bivši logori jer su za zarobljenike morali biti otvarani i novi.

funkciji i položaju bio važniji od zapovjednika logora. Ljubu Miloša općenito se smatra uz Vjekoslava Maksa Luburića, najodgovornijim čovjekom za sve događaje u logoru, a u ovom se radu, s obzirom na dostupnu građu i literaturu, želi prikazati i djelovanje Miroslava Filipovića Majstorovića, ustaškog bojnika, jednog od zapovjednika jasenovačke skupine logora, čije se ime i djelovanje često povezivalo, a ponekad i izjednačavalo s Katoličkom crkvom. Naime, bivša jugoslavenska i sadašnja srpska historiografija grade svoju optužnicu protiv Katoličke crkve velikim djelom upravo na djelovanju tog bivšeg franjevca sarajevske provincije Bosne Srebrene. Pritom se nije željela, uzeti u obzir činjenica da je Filipović bio otpušten iz franjevačkog reda već u srpnju 1942. godine i da mu se što je učinio poslije toga ne može pripisati kao članu redovničke zajednice.⁸

Na temelju njihovih izjava danih prigodom saslušanja poslije Drugog svjetskog rata pred Komisijom za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača ovim radom se htjelo prikazati njihovo viđenje vlastitog djelovanja i postupanja u događajima u logoru i oko njega te u kolikoj mjeri su osjećali osobnu odgovornost za zločine učinjene u jasenovačkom logoru. Imena ostalih zapovjednika i dužnosnika jasenovačke skupine logora u ovom se radu uglavnom samo poimence navode.⁹ Podrobniji opis njihova ranijeg djelovanja i djelovanja u samom logoru može biti zanimljiva tema jednog budućeg istraživačkog rada.

Sustav logora u NDH

Nastajanje prvih logora

Za vrijeme trajanja NDH ustaše su ustrojile cijeli sustav koncentracijskih logora. Organiziranje logora može se podijeliti u dvije faze. Prva faza je bila kraća i trajala je do početka jeseni 1941. godine kada ima još mnogo improvizacija. Osnivaju se prvi logori koji su gotovo preko noći morali preuzimati velik broj interniraca. To su bili logori: "Danica" u Koprivnici, Kerestinac kraj Zagreba, Gospić, Jadovno na Velebitu, Slana i Metajna na otoku Pagu, Kruščića kraj Travnika i Jastrebarsko. Uz ove logore osnovani su i useljeničko-iseљnički logori u Capragu, Slavonskoj Požegi i Bjelovaru. Glavni razlog za osnivanje ove skupine logora je u tome da su povod za iseljavanje Srba iz NDH dali Nijemci svojim zahtjevom da iseљ Slovence s područja koje su zaposjeli i tako ga germaniziraju. Nijemci su odlučili da Slovence presele u unutrašnjost Srbije, ali tada su vlasti NDH predložile da bi rado preuzeli dio de-

⁸ Jure KRIŠTO, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, Zagreb, 1998. 128.

⁹ U postojećoj literaturi biografski podaci većeg broja zapovjednika i dužnosnika jasenovačke skupine logora vrlo su oskudni ili uopće ne postoje. Za jedan manji dio istaknutijih zapovjednika i dužnosnika osnovne biografske podatke vidi u: *Tko je tko u NDH-Hrvatska 1941.-1945.*, Zagreb, 1997.

portiranih Slovenaca za isti broj Srba koji bi iselili iz Hrvatske u Srbiju.¹⁰ Nijemci su to prvo prihvatili, ali kasnije su izmijenili taj plan i ubrzo potpuno prestaju slati Slovence, a time završava i legalno transportiranje Srba u Srbiju. Zbog toga je od sredine listopada 1941. godine započela likvidacija ovih logora.

Druga faza započinje osnivanjem i razvijanjem jasenovačke skupine sabirnih i radnih logora.

Najvažniji logori kojima je namijenjena uloga "preodgajanja" protivnika ustaškog režima bili su isključivo u neposrednoj i operativnoj nadležnosti Ustaške nadzorne službe (UNS) i njezina Ureda III. Ustaške obrane. Ured III. je imao zadatak osnivati, nadzirati, braniti i snositi odgovornost za sabirne i radne logore. Na čelu tog ureda se nalazio upravitelj, a prvi je bio Mijo Giovanni Babić koji je nekoliko godina proveo u emigraciji. Početkom ljeta 1941. godine kao specijalni opunomoćenik Pavelića otišao je u istočnu Hercegovinu, gdje je i poginuo. Njegovo mjesto upravitelja Ureda III. tada je preuzeo Vjekoslav Maks Luburić. U početku logore osiguravaju jedinice Ustaške vojnice. Poslije osnutka Ustaške obrane kao specijalnih odreda oni preuzimaju osiguranje logora. Ukinućem Ustaške nadzorne službe dio njezinih kompetencija preuzima Ravnateljstvo za javni red i sigurnost (RAVSIGUR).¹¹ S vremenom sve više jača uloga Ustaške obrane koja postaje isključivi gospodar logora i to ostaje do kraja njihova postojanja. Ustašku obranu su činile ustaške redarstvene-vojne jedinice koje su se osnivale za očuvanje i osiguranje logora. One provode represivne akcije protiv civilnog stanovništva, posebno u "sigurnosnom području" oko logora. Organizirane su po uzoru na njemačke SS postrojbe. Naime, početkom listopada 1941. godine Pavelić je poslao Luburića u Njemačku kako bi logore u NDH organizirao po uzoru na tamošnji sustav logora.¹² Ured III. i Ustaška obrana zamišljeni su kao jedinstven organizam s određenim zadacima, poslovima i odgovornostima prema logorima.

Izuzmemo li jasenovačku skupinu logora, svi ostali logori su postojali kraće vrijeme. Osnivani su prema određenoj namjeni i zbog određenih okolnosti i ubrzo su bili likvidirani, često i prije nego što se u njima mogla provesti određena organizacija života i življenja.

Jasenovačka skupina logora

Prva namjera vlasti NDH o osnivanju koncentracijskih logora na Velebitu i otoku Pagu propala je zbog blizine talijanske vojske, zbog čega su tražili novo područje pogodno za tu namjenu. Najviše je odgovarao teren u međurječju Save, Velikog Struga i Lonje, koji je presjecala željeznička pruga Novska-Dubica, a i Zagreb je bio relativno blizu. Uz to, nedaleko se nalazila i

¹⁰ Mirko PERŠEN, *Ustaški logori*, Zagreb, 1990. 107.

¹¹ Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*, Zagreb 1978. 185.

¹² M. PERŠEN, *n. dj.*, 37.

kaznionica u Staroj Gradišci koja je bila uključena u jasenovački sustav logora.¹³

Najprije je organiziran logor I u Krapju, a usporedno nastaje logor II blizu sela Bročica. U samom mjestu Jasenovac nalazili su se logor III. Ciglana i logor IV. Kožara. Logor V nalazio se u Staroj Gradišci u kojoj je zakonskom odredbom od 17. veljače 1942. godine ukinuta Kaznionica i zavod za prisilni rad te ulazi u skupinu jasenovačkih logora kao logor V. U listopadu 1941. godine u Jasenovcu je osnovana centralna uprava za logore koja je dobila naziv "Zapovjedništvo sabirnih logora" kao veza s glavnom upravom u Zagrebu, odnosno Uredom III. U studenom 1941. godine donesena je zakonska odredba o upućivanju nepoćudnih i pogibeljnih osoba u radne i sabirne logore, čime je samo legalizirano stanje koje je postojalo već nekoliko mjeseci.¹⁴

Logor I Krapje

Osnovan je u blizini sela Krapje, desetak kilometara od Jasenovca. Prvi zatočenici bili su dopremljeni u ovaj logor u kolovozu 1941. godine. Zapovjednik logora bio je Ante Marić, ustaški poručnik.¹⁵ Logor je osiguravala 22. ustaška satnija. Nisu sačuvani dokumenti koji bi govorili koliko je ljudi ukupno prošlo kroz logor Krapje niti koliko je ljudi u njemu umrlo. Preživjeli logoraši iznose proizvoljne brojke koje se međusobno razlikuju. Logor I Krapje napušten je u listopadu 1941. godine.¹⁶

Logor II Bročice

Ovaj logor se nalazio 2 km od mjesta Jasenovac na cesti prema Novskoj. Prvi transporti zatočenika u ovaj logor također su počeli u kolovozu 1941. godine. Zapovjednik logora II bio je Ivan Rako, ustaški poručnik, a zapovjednik straže je bio Mihovil Prpić, vodnik.¹⁷ Logor je osiguravala 14. i 17. ustaška satnija. Zatočenici su podizali nasip na rijeci Strug radi isušavanja Lonjskog polja. Logor je napušten u studenome 1941. godine zbog poplava.¹⁸

¹³ Antun MILETIĆ, *Koncentracioni logor Jasenovac*, knjiga 1, Beograd 1986. 20.

¹⁴ M. PERŠEN, *n. dj.*, 125.

¹⁵ Osnovni biografski podaci i podaci o djelovanju u logoru o Anti Mariću kao i o većini ostalih zapovjednika i dužnosnika su veoma oskudni i nedostatni. U postojećoj literaturi nije moguće o njima pronaći niti najosnovnije podatke.

¹⁶ Dušan LAZIĆ, Organizacija policijsko-obaveštajne službe, *Zbornik za istoriju*, Novi Sad, 1974. 144.

¹⁷ Vidi bilj. 15.

¹⁸ M. PERŠEN, *n. dj.*, 139.

Logor III Ciglane

Prvi sačuvani dokument o slanju u sabirni logor Jasenovac datiran je 11. rujna 1941. godine.¹⁹ Logor III osnovan je dok su još postojali logori u Krapju i Bročicama. Preseljenjem logora I Krapje i II Bročice te formiranjem logora III upravljao je osobno Vjekoslav Maks Luburić, a uz njega u osnivanju su sudjelovali među ostalima Ivica Brkljačić i Ljubo Miloš.

Pripremni tehnički radovi kao što su izgradnja baraka, postavljanje žice, izgradnja nasipa obavljani su pod nadzorom ing. Franje Beretina iz Zagreba. Logor III bio je smješten u samom mjestu Jasenovcu, na području Ciglane Ozrena Bačića, inače Srbina iz Jasenovca koji je prebjegao u Srbiju odmah poslije osnutka NDH. Logor III organiziran je isključivo kao radni logor, tj. na bazi radne službe kojoj su pripadali svi zatočenici logora. Zapovjednik logora imao je sigurnosnu nadležnost npr. nad vojnim jedinicama koje su osiguravale logor, nad osiguranjem zatočenika prilikom rada i likvidacija. S druge strane rad u logoru, prehrana zatočenika i smještaj spadali su izravno pod zapovjednika Radne službe koji je bio važniji od zapovjednika logora.

Prvi zapovjednik Radne službe od listopada 1941. godine do proljeća 1942. godine bio je Ljubo Miloš, ustaški bojnik, a prvi zapovjednik logora III bio je Jozo Matijević, ustaški zastavnik. Poslije njega zapovjednici logora III bili su Ivan Brkljačić, ustaški bojnik, Miroslav Filipović Majstorović, ustaški bojnik, Josip Mataja, ustaški bojnik, Mirko Slišković, ustaški natporučnik, i Dinko Šakić, ustaški natporučnik. U početku je logor osiguravala 17. satnija, a zapovjednik straže je bio vodnik Mihovil Prpić.

Početkom 1942. godine kada je osnovan I. ustaški obrambeni zdrug 17. satnija je napustila Jasenovac te su ga tada osiguravale samo jedinice ustaške obrane. Od tog vremena stražu oko logora III preuzela je I. satnija I. bojne I. ustaškog obrambenog zdruha pod zapovjedništvom Matije Sankovića, ustaškog poručnika. U ljeto 1942. godine ova je jedinica smijenjena pa je od tog vremena osiguranje logora III osigurala uglavnom II. bojna I. ustaškog zdruha.²⁰

Svi zatočenici logora III bili su uključeni u sastav Radne službe koja se dijelila na: a) zapovjedništvo, b) radne grupe, c) ekonomiju, d) bolnicu. Zapovjednici Radne službe su nadzirali sve radove u logoru. Kao što je već rečeno prvi zapovjednik Radne službe bio je Ljubo Miloš, ustaški bojnik, zatim od proljeća 1942. godine ing. Hinko Picilli, ustaški pukovnik, uz manje prekide sve do sloma NDH.

Zamjenici i pomoćnici zapovjednika Radne službe bili su: Milovan Pavličević, ustaški bojnik, Tihomir Kordić, ustaški natporučnik, Ivo Hrستیć, ustaški poručnik. U logoru III zatočeni muškarci i žene su bili odvojeni. Ženski logor je postojao od ljeta 1943. godine do jeseni 1944. godine na tako-

¹⁹ A. MILETIĆ, *n. dj.*, 81.

²⁰ D. LAZIĆ, *n. dj.*, 151.

zvanoj "Ekonomiji" u velikom muškom logoru, to jest u jednom krugu okruženom bodljikavom žicom u kojemu su se nalazile dvije barake.²¹

Glavni predstavnik zatočenika u logoru bio je logornik koji je izravno padao pod zapovjednika logora i zapovjednika Radne službe. Postojala je i tzv. logorska pisarna u kojoj su radili sami zatočenici (obavljali raspored rada, popisivali zatočenike, itd.). Preko logornika je zapovjedništvo Radne službe provodilo svoje namjere. Prvi logornik bio je Bruno Diamanstein, a njegov zamjenik Ladislav Wiener, obojica Židovi. Diamanstein je 1942. godine strijeljan zbog sudjelovanja u tzv. "zlatnoj aferi" o kojoj će biti nešto više riječi. Logornici su dobivali plaću, stanovali sa svojim obiteljima u mjestu Jasenovcu, povremeno službeno odlazili u Zagreb.²² U svezi s položajem Židova u logoru Jasenovcu pojedini autori kao npr. Ante Ciliga koji je bio jedno vrijeme zatočenik u Jasenovcu, zastupaju mišljenje da su oni bili "unutarnja vlast" u logoru i da je to bila prva originalnost Pavelić - Luburićeva sustava u usporedbi s Hitler - Himmlerovim logorima.²³

Prosječno brojno stanje u logoru III bilo je oko 3000 ljudi. U sklopu logora III nalazila su se i ispražnjena sela Donja Gradina i Uštica u kojima su najviše stradali Cigani (Romi). U proljeće i početkom ljeta 1942. masovno je likvidirana "niža rasa" odnosno Cigani, žene, djeca i muškarci i za ovo razdoblje vezana je već spomenuta tzv. "zlatna afera". Naime, Židovi su držali u rukama i skladišta u Gradini, u kojima se smještala odjeća likvidiranih Cigana, i u kojoj je nađena znatna količina zlata koju su pokušali zadržati za sebe. U tom su im pomogli i neke ustaše, nadajući se nekoj materijalnoj dobiti. Međutim, Luburić je saznao za cijeli slučaj i likvidirao najznačajnije sudionike afere na čelu s već spomenutim logornikom Diamansteinom.

U jesen 1944. godine ustaše počinju pripremati napuštanje logora i pokušavaju ostaviti što manje tragova zločina.

Jedinice 2. jugoslavenske armije ušle su u logor 2. svibnja 1945 godine.²⁴

Logor IV- Kožara

U bivšem industrijskom objektu, na zapadnoj strani mjesta Jasenovac osnovan je logor sa specijalnom namjenom - prerada kože. U samom logoru bile su uglavnom osobe koje su znale prerađivati i obrađivati kožu. Broj zatočenika u odnosu na druge logore bio je mali, oko 100-150 ljudi. U Kožari su bili pretežno Židovi. Organizirana je logorska uprava s logornikom - zatočenikom na čelu. Zapovjednik logora bio je Mata Živanović, ustaški zastavnik.²⁵

²¹ Isto, 152.

²² F. TUĐMAN, *n. dj.*, Zagreb 1990. 320.

²³ Ante CILIGA, *Sam kroz Europu u ratu*, Rim, 1978. 217.-346.

²⁴ M. PERŠEN, *n. dj.* 220.

²⁵ D. LAZIĆ, *n. dj.* 154.

Logor V Stara Gradiška

U siječnju 1942. godine osnovao ga je Vjekoslav Maks Luburić, a u veljači iste godine ulazi u skupinu jasenovačkih logora. Prije osnutka logora u Staroj Gradišci je bila kaznionica koja je potpadala pod Ministarstvo pravosuđa.²⁶ U samom početku logor u Staroj Gradišci bio je predviđen kao "hrvatski logor", odnosno logor za zatočene Hrvate, ali to nije u cijelosti ostvareno pa su se u njemu uz većinu Hrvata nalazili i ostali zatočeni.

Prvi upravitelj ovog logora bio je Ivan Rako, ustaški satnik, zatim Mate Mandušić, ustaški bojničnik, pa Mile Orešković, ustaški bojničnik, Miroslav Filipović-Majstorović, ustaški bojničnik, kojega je naslijedio Nikola Gadžić, ustaški natporučnik u travnju 1943. godine, a zatim dužnost preuzima Branko Slijepčević, ustaški natporučnik. U prosincu 1943. godine zapovjedništvo preuzima Stjepan Bosak, ustaški satnik, zapovjednik III. ustaške bojne I. ustaškog obrambenog združenja koja je osiguravala logor. Bosak je pooštrio režim u logoru, a za njega je vezano ubojstvo ustaškog emigranta, inače Židova, Vlade Signera, koji je zauzimao visoke položaje u UNS-i, ali je kasnije pao u nemilost i bio zatočen u Jasenovcu, a zatim u Staroj Gradišci. U travnju 1944. godine Bosaka je u Bosanskoj Dubici ubio ustaški poručnik Tomić, koji je kasnije po naređenju Luburića strijeljan. Upravu logora tada preuzima Ivan Brkljačić, ustaški bojničnik, a zatim Josip Stojčić, ustaški natporučnik.²⁷

U samom logoru postojala je straža koja je osiguravala logor izvana i iznutra. Početkom 1943. godine osnovana je Sigurnosna služba koja je preuzela unutarnje osiguranje logora kao i kontrolu nad svim ulazima. Na čelu ove službe bili su Ante Čenan, ustaški natporučnik, i Nikola Gagro, ustaški zastavnik.²⁸

Logor Stara Gradiška je u svom sastavu imao i ženski logor koji se nalazio u Kuli. Kasnije su Hrvatice odvojene u drugi posebni logor nazvan "Hrvatski ženski logor". Zapovjednici ženskog logora u Staroj Gradišci bili su Tomo Sabol, ustaški poručnik 1942. godine i Maja Buždon od 1942. do 1945. godine. Kao nadzorno osoblje u ženskom logoru bile su ustaške dužnosnice: Ljubica Babić, Ankica Čop, Zorica Grbac, Neva Janjić udana Kordić, Nada Luburić udana Šakić. U jesen 1944. godine započinje likvidacija logora V Stara Gradiška.²⁹

Uloga i djelovanje Ljube Miloša u razdoblju 1941. - 1947. godine

Govoreći o dužnosnicima i zapovjednicima jasenovačke skupine logora posebno se izdvaja ime Vjekoslava Maksa Luburića, ustaškoga generala i jednog od najbližih suradnika poglavnika Ante Pavelića. Za Luburića se općenito

²⁶ F. JELIĆ-BUTIĆ, *n. dj.* 187.

²⁷ M. PERŠEN, *n. dj.* 243.

²⁸ D. LAZIĆ, *n. dj.* 158.

²⁹ *Isto*, 158.

smatra da je tijekom razdoblja 1941. - 1945. godine na cijelom području Hrvatske, posebno u Jasenovcu, organizirao ustaške odrede, izdavao naređenja i upute na osnovi kojih su u navedeno vrijeme razni ustaški odredi izvršili mnogobrojne zločine kao što su masovna uhićenja, teška zlostavljanja, zvjerska mučenja, masovna ubojstva, interniranje civilnih osoba po nehumanim uvjetima, pljačke, namjerno rušenje i uništavanje imovine.³⁰

Od zapovjednika jasenovačke skupine logora prednjači ime Ljube Miloša, ustaškog bojnika, koji se uz Luburića smatra najodgovornijim za sve događaje u Jasenovcu. Ljubo Miloša, ustaškog bojnika, teretilo se da je kao zapovjednik logora Jasenovac, Stara Gradiška i Lepoglava i rukovodeći službenik u Luburićevom uredu III. ustaške nadzorne službe, po masovnosti i okrutnosti kako ih je izvršavao, najizrazitiji i najpoznatiji ratni zločinac kojeg je u tijeku rata iskovao u NDH ustaško - gestapovski sustav uništavanja.³¹ Ljubu Miloša se optužuje da je cijelo vrijeme, skoro neprekidno od listopada 1941. godine do svibnja 1945. godine, s neznatnim prekidima u tijeku 1943. i 1944. godine, organizirao i provodio masovna ubijanja zatočenika po logorima Jasenovac, Stara Gradiška i Lepoglava. Kroz logore u kojima je optuženi Miloš bio zapovjednik prošle su i bile uništene na najzvjerskiji način i pod strašnim mukama stotine tisuća zatočenika iz svih krajeva Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije. Svrha formiranja logora bila je, kako je u istrazi iskazao optuženi Miloš, "likvidacija srpstva kao cjeline", no ne samo srpstva, već i "likvidacija Židova, te svih onih koji su se protivili postojanju ustaške vlasti".³²

Uz terećenja za masovne pokolje u logorima Jasenovac, Stara Gradiška i Lepoglava, Ljubo Miloš je optužen i za konačnu likvidaciju zatočenika u logoru Jasenovac i pokušaj uklanjanja tragova zločina u travnju 1945. godine. O tome je optuženi Miloš u istrazi rekao da ga je Luburić početkom travnja 1945. godine poslao u Jasenovac s natporučnikom Dinkom Šakićem, sa zadatkom da zajedno s ing. Hinkom Picillijem organizira uništenje tragova svih pokolja koji su izvršeni u Jasenovcu, za vrijeme trajanja NDH.³³

Na upit u istrazi o ukupnom broju likvidiranih u logoru Jasenovac optuženi Ljubo Miloš je izjavio da se ne može sjetiti likvidacija i koliko ih je izvršeno, kada su izvršene i koliko je ljudi tom prilikom ubijeno, zbog toga što je to bila redovita, a ne usamljena pojava, da je riječ o sustavu koji je na taj način likvidirao sigurno par stotina tisuća ljudi.³⁴

Sumnju u ovakav iskaz Ljube Miloša iznio je dr. Franjo Tuđman, koji ističe da iz stenografskih zapisnika sudskog procesa protiv Ljube Miloša proizlazi sasvim drukčija istina. Dr. Tuđman ističe da na upit predsjednika sudskog

³⁰ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (dalje: ZKRZ), Odluka o utvrđivanju zločina okupatora i njihovih pomagača, br. 15539/45, kut.279.

³¹ HDA, Javno tužilaštvo Hrvatske (dalje: JTH), Krivično o. 4866, kut.126.

³² Isto.

³³ Isto.

³⁴ Isto.

vijeća koliko je ljudi u Jasenovcu likvidirano i "može li da stoji broj" koji navodi optužnica, 40.000 do 60.000, Miloš najprije odgovara da ne može ništa o tome reći, a zatim se suglasio "da može".³⁵ Na ponovljeno pitanje u tijeku drugog saslušanja o ukupnom broju jasenovačkih žrtava, Miloš također ponavlja da ne može reći broj žrtava ni on "niti tko drugi". Na uporno traženje jednog suca i predsjednika vijeća da to brojno izrazi, Miloš ponavlja da ne može reći broj jer ne zna i nije uvijek bio tamo. Kad mu iznose brojku od osamdeset tisuća Miloš odgovara: "Možda i više, a možda i manje".³⁶ Usred opisanog sadržaja saslušanja, jedna njegova rečenica odnosno odgovor dva puta je - vjerojatno naknadno - tintom prepravljana. Tako je u zapisniku ostalo kao da je optuženi Miloš izjavio: "Mislim da je općenito u Jasenovcu likvidirano nekoliko stotina tisuća ljudi". Prva ispravka je glasila "par sto tisuća", ali se jamačno tražila jača formulacija.³⁷ Kako kaže dr. Tuđman takve ispravke rukom u sudskim zapisnicima nisu dopuštene. Zakonski je propisano da se svaka pogreška ili promjena u iskazu mora posebno konstatirati i unijeti u nastavku pisanja, istim načinom i pisacim strojem kao i ona tvrdnja koja se ispravlja.³⁸ U istom tekstu dr. Tuđman dalje kaže: "..... ono bezočno krivotvorenje sudske izjave čovjeka koji je svjestan da je sudjelovao u nepojmljivim zlodjelima u izgubljenom ratu, pa pred smrt priznaje sve što zna i što mu - vjerojatno probuđena - savjest dopušta, učinjeno je nedvojbeno s dalekosežnim ciljem kojemu treba poslužiti jasenovački mit".³⁹

Uz optužbu za organiziranje i izvršenje masovnih likvidacija u logorima Jasenovac, Stara Gradiška, Lepoglava, Ljubo Miloš je optužen i za bijeg iz zemlje u inozemstvo i praćenje i osiguranje Ante Pavelića koji je s dokumentima peruanskog veleposlanstva prebačen iz Austrije u Italiju.⁴⁰ Isto tako Ljubo Miloš je optužen da je u svibnju 1947. godine zajedno s Antom Vrbanom i Lukom Grgićem i po nalogu inozemne špijunaže (ne kaže se točno koje) i tzv. hrvatskoga državnog vrhovništva ubačen u zemlju te da je preuzeo zadatke da na Bilogori organizira prihvat špijunske - terorističkih skupina i objedini terorističku djelatnost na terenu, da prikupi i pošalje špijunske izvještaje i tome slično.⁴¹

Početkom srpnja 1947. godine organi Udbe su na Papuku u organiziranoj akciji uhvatili Ljubo Miloša i njegovu skupinu.

U presudi Vrhovnog suda Narodne Republike Hrvatske iz 1948. godine za utvrđivanje odgovornosti optuženog Ljube Miloša kaže se da iako je želio prikazati da je sve zločine za koje je optužen vršio po nalogu zločinca Ante Pavelića, ipak priznaje da je kao zapovjednik logora sam izabirao zatočenike koji će biti likvidirani te da je nekoliko puta po osobnoj inicijativi počeo

³⁵ F. TUĐMAN, *n. dj.* 324.

³⁶ *Isto*, 324.

³⁷ *Isto*, 325.

³⁸ *Isto*, 325.

³⁹ *Isto*, 325.

⁴⁰ HDA, JTH, Krivično. o. 4866, kut.126

⁴¹ *Isto*.

ubijati zatočenike.⁴² U obrazloženju iste presude se kaže da optuženi Ljubo Miloš djelomično priznaje sva djela za koja je proglašen krivim. Dalje u presudi stoji da su iskazima saslušanih svjedoka i priznanjem optuženog Ljube Miloša potpuno dokazani zločini koje je počinio i za koje je proglašen krivim te da je optuženi priznao da je i poslije sloma NDH nastavio svoju zločinačko djelovanje “protiv naše zemlje u inozemstvu, pa ga ovaj sud i za ta djela smatra krivim”.⁴³

Optuženi Ljubo Miloš je odlukom Vrhovnog suda Narodne Republike Hrvatske 1948. godine proglašen krivim i osuđen na smrtnu kaznu vješanjem, kaznu trajnog gubitka svih građanskih prava i konsifikaciju cjelokupne imovine. Na kraju presude sud je izrekao da smatra da optuženika treba kao društveno krajnje štetnog ukloniti iz ljudske zajednice.⁴⁴

Uloga i djelovanje Miroslava Majstorovića Filipovića u logorima Jasenovac, Stara Gradiška, u razdoblju 1941.-1945. godine

Kao što je već istaknuto ime Miroslava Filipovića Majstorovića često je bilo isticano u radovima o koncentracijskom logoru Jasenovac, kako bi se povezala Katolička crkva s događajima i učinjenim zločinima u logoru. U dokumentima i literaturi o Jasenovcu često je pisalo da u tom logoru posebno mjesto zauzimaju neki svećenici koji su sudjelovali u progonima nedužnog stanovništva, a neki i u ubijanjima. Pri tome se redovito kao primjer spominjalo ime M. Filipovića Majstorovića. Međutim, ovakve tvrdnje nisu bile točne jer je M. Filipoviću Majstoroviću prije dolaska u logor Jasenovac dopisom provincijalata Bosne Srebrene od 16. travnja 1942. godine bila zabranjena svećenička služba (*suspensio a divinis*).⁴⁵ Na proljetnom definitorijalnom sastanku provincije u Sarajevu, od 28. travnja do 11. svibnja iste godine, bilo je jednoglasno odlučeno da se fra Filipović otpusti iz reda na temelju kan. 653. Crkvenog zakonika. Kongregacija za redovnike potvrdila je 10. srpnja 1942. godine tu odluku.⁴⁶ Razlozi zbog kojih je stavljen pod sudsku istragu, a zatim suspendiran i konačno izbačen iz svećeničkog staleža leže u činjenici da je kao dušobrižnik pratio ustašku bojnu koja je u području Banje Luke likvidirala srpska sela Drakulić, Šargovac i Motike.⁴⁷ U svom iskazu koji je ušao u zapisnik Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača 1945. godine, Miroslav Filipović Majstorović je izjavio da je sudjelovao u spomenutoj akciji kao dušobrižnik II. P.T.B. (poglavnikove tjelesne bojne) i da je toj akciji, prema njegovu iskazu, cilj bio samo pretres okolnih pravoslavnih sela koja su bila sumnjiva zbog četništva. M. Filipović Majstorović u

⁴² HDA, Presuda K. 1/48-141, kut. 11.

⁴³ Isto.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ J. KRIŠTO, *n. dj.* 131.

⁴⁶ Isto.

⁴⁷ F. TUĐMAN, *n. dj.* 398.

svom je iskazu nadalje izjavio da nije sudjelovao u pokolju pravoslavnog stanovništva iz sela Drakulić, Šargovca i zaselka Motike, nego da je ostao sjediti u Motikama, zajedno s nekim učiteljem Mirkom Kalajcem, domobranskim poručnikom, te ističe da je u tom kraju prije osnutka NDH bio kapelan.⁴⁸

Miroslav Filipović Majstorović je u istom iskazu izjavio da je osobno vidio kako su se ustaški vojnici vraćali krvavi s toga pokolja, u kojem je kako osobno procjenjuje stradalo oko 2000 ljudi. Prema njegovu iskazu u tom pokolju su sudjelovali: Jozo Mišlov, ustaški natporučnik, Batinić, ustaški poručnik, emigrant Vukić, Čejvan, ustaški zastavnik, (Majstorović im ne navodi imena). Za zapovjednika Nikolu Zelića Majstorović kaže da nije sudjelovao u spomenutoj akciji, nego da je postavio za zamjenika već spomenutog Jozu Mišlova, ustaškog natporučnika.⁴⁹ Suvremenici (Filipovićeva redovnička subrača) tvrde da je Filipović nasjeo te da su pokolj isplanirali ustaše-muslimani (zvani "crne ustaše") kao odmazdu za četničke pokolje u Podrinju.⁵⁰ Satnija Druge poglavnikove tjelesne bojne u kojoj je Filipović bio samozvani duhovnik bila je kako je sam Filipović svjedočio, naknadno pozvana kao pojačanje.⁵¹ Za franjevačko starješinstvo Filipovićevo prisutnost u bojni koja je izvršila odmazdu bila je, dostatna za pokretanje sankcija, jer nije imao nikakav mandat Crkve za vršenje službe duhovnika, a još više jer je takvo ponašanje izazvalo sablazan.⁵²

U istrazi koja je protiv Miroslava Filipovića Majstorovića provedena 1945. godine posebno ga se optužuje da je kao zapovjednik logora Jasenovac, u razdoblju od 10. lipnja do 27. listopada 1942. godine izvršio bezbroj masovnih pokolja zatočenika (muškaraca, žena, djece) i to vlastitom rukom ili je nadređivao određenim ustašama.⁵³ Filipović nije krio da je u Jasenovcu ubijao, ali se također opravdavao da u to nije bio uvučen svojom voljom nego pod velikim fizičkim i psihičkim pritiscima te ističe da ga je u Jasenovac "sklonio" Maks Luburić da bi ga tobože zaštitio od reakcija na njegovo sudjelovanje u već opisanoj akciji u srpskim selima oko Banje Luke.⁵⁴

O svom boravku i djelovanju u koncentracijskom logoru Jasenovcu, M. Filipović Majstorović je dao iskaz u kojem je izjavio da je bio u logoru Jasenovac kao ustaški časnik i upravitelj od kraja lipnja do kraja listopada 1942. godine. U istom iskazu je izjavio, odnosno priznao da je prilikom javnih strijeljanja ubio oko stotinu zatočenika logora Jasenovac i Stara Gradiška. Majstorović dalje kaže da su se za vrijeme njegova upraviteljstva u logoru Jasenovac vršila masovna ubijanja u Gradini, ali da on u tome nije sudjelovao iako

⁴⁸ HDA, ZKRZ, ad br. 14542/45 kut. 271.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ J. KRIŠTO, *n. dj.*, 130.

⁵¹ Martin PLANINIĆ, Fra Tomislav Filipović, žrtva klevete, *Trn, Tomislavgradske ratne novine*, Šuica, 1991., 53-54.

⁵² J. KRIŠTO, *n. dj.*, 131.

⁵³ HDA, ZKRZ, Glavni urudžbeni zapisnik (dalje: GUZ), br. 4984/1945, kut. 70.

⁵⁴ J. KRIŠTO, *n. dj.* 131.

je bio nazočan prilikom njihova izvršenja.⁵⁵ Nadalje u iskazu ističe da je ta masovna ubijanja kao upravitelj odnosno zapovjednik logora dopuštao jer je inače usmene naloge od Ljube Miloša i Ivica Matkovića, a katkada i od samog Maksa Luburića. Majstorović opisuje i načine na koje se ubijalo zatočenike: maljem, klanjem i streljanjem. Isto tako ističe da su žene i djevojke u Gradini silovane prije likvidacije i da su to činili Cigani (Romi), grobari, o čemu je odlučivao Ilica Matković. Majstorović je izjavio da je prema njegovu mišljenju za vrijeme njegova boravka u logoru Jasenovac stradalo oko 20 - 30 tisuća zatočenika. Posebno ističe da je početkom 1942. godine u Jasenovcu izvršena likvidacija logora Đakovo kada je po njegovu mišljenju ubijeno oko 2-3 tisuće Židovki i njihove djece. Ovom likvidacijom je rukovodio Jozo Matijević, ustaški poručnik.⁵⁶

Miroslav Filipović Majstorović u svom iskazu također spominje sve najznačajnije časnike koji su bili u logoru za vrijeme njegova boravka u Jasenovcu i navodi sljedeća imena: Dragutin Pudić, Šimun Buntić, Staniša Vasilj, Anto Modrić, Josip Mataja, Jozo Matijević, Dinko Šakić, Petar Brzica, Marinko Polić, Joja Sudar. Majstorović ističe da su uz ove časnike u masovnim ubijanjima sudjelovali i dočasnici od kojih spominje sljedeće: Ivan Balta, Rašid Užičanin, Gavro Sivrić, Miško Sanković, Stanko Markotić, Anto Šarac, Nikica Miličević, Ivan Markić, Marko Mihaljević, Frane Alilović i Ante Šošić.⁵⁷

Majstorović u svom iskazu spominje i Vjekoslava Maksa Luburića kao osobu koja je izdavala naređenja i bila odgovorna za ukupnu situaciju u logoru. Također ističe da je Luburić oko sebe imao tjelesnu gardu i navodi imena ustaških dužnosnika koji su je činili: Jerko Juričić, ustaški zastavnik, Blago Rožić, ustaški zastavnik, Silvestar Primorac, ustaški zastavnik, Nikola Pehar, ustaški zastavnik, Petar Kolak, ustaški zastavnik, Dragan Gašparović, ustaški zastavnik, Petar Pehar, ustaški vodnik, Jozo Jurčević, ustaški zastavnik.⁵⁸

Uz odgovornost za masovna ubojstva izvršena u logoru Jasenovac Miroslava Filipovića Majstorovića se tereti odnosno optužuje da je i kao zapovjednik logora Stara Gradiška u razdoblju od 27. listopada 1942. godine do 27. ožujka 1943. godine izvršio masovne pokolje nedužnih i bespomoćnih zatočenika.⁵⁹

O svom boravku u logoru Stara Gradiška u spomenutom razdoblju Miroslav Filipović Majstorović je izjavio da su se i u logoru Stara Gradiška u vrijeme njegova upravljanja događale masovne likvidacije zatočenika koje su se obično vršile izvan logora, npr. u Mlaci, Jablancu, a transporti su otpremeni i u Jasenovac. Nadalje je Majstorović izjavio da su se ovako veliki transporti vršili po nalogu Ivica Matkovića i da je po njegovu mišljenju na ovaj način otpremljeno oko 2000 ljudi.

⁵⁵ HDA, ZKRZ, ad br. 14542/45 kut.271.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ HDA, ZKRZ, GUZ br. 4984/1945., kut. 70.

Od pojedinačnih slučajeva ubojstva koja su se dogodila za vrijeme njegova upravljanja logorom Stara Gradiška Majstorović spominje ubojstvo seljačkog pisca Mihovila Pavleka Miškina i ističe da ga je ubio ili dao ubiti Viktor Tomić, ustaški potpukovnik i visoki funkcionar u UNS-u. Govoreći o svojoj krivnji i odgovornosti ističe da je osobno strijeljao zatočenike u logoru Stara Gradiška i to ukupno oko stotinu računajući i žrtve u logoru Jasenovac.⁶⁰

U svom iskazu danom Komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, 1945. godine, Majstorović dalje navodi da je u Jasenovcu boravio i 1944. godine te je u mjesecu rujnu bio član prijekog pokretnog suda u Jasenovcu, čiji su članovi još bili: Josip Mataja, ustaški satnik, Martin Milković, ustaški natporučnik, i Dinko Šakić, ustaški natporučnik. Govoreći o djelovanju ovog suda Majstorović kaže da oni nisu sudili, nego su samo potpisivali osude koje je izrađivao i njima na potpis davao dr. Mihovil Prpić, šef pravosudnog odjela za područje Jasenovca. Zatim govori o smrtnim osudama koje je potpisao za ljekara Marina Jurčeva, ustaškog satnika i njegovu ženu Mariju, zatim Vinka Belušića, ustaškog natporučnika, Žarka Jankovića, električara iz Pakraca i Franju Rukavinu. Svi su oni osuđeni na smrt radi veze s partizanima. Majstorović kaže da je potpisao smrtne osude i za 17 civila iz Dubice i 8 željezničara iz Novske. U svojem iskazu ponavlja da je sve osude izradio dr. Mihovil Prpić i da su svi osuđeni obješeni.⁶¹

Govoreći o svom djelovanju neposredno uoči sloma NDH, Majstorović kaže da je početkom 1945. godine napustio koncentracijski logor Jasenovac i boravio uglavnom u Bosni i to u Bjeljinji, Brčkom, Gračanici, Gradačcu, Bosanskom Šamcu, Doboju i Derventi gdje je obavještavao o kretanju četnika iz Srbije i Crne Gore prema Bosni te da je u toj službi bio izravno odgovoran Vjekoslavu Maksu Luburiću.⁶²

Pri kraju svog iskaza Majstorović ističe da se u travnju 1945. godine vratio u logor Jasenovac i ostao u njemu do kraja, odnosno do ulaska postrojbi JA u logor, 2. svibnja 1945. godine. Navodi da se u to vrijeme pokušao zametnuti trag učinjenim zločinima izvlačenjem leševa iz Gradine i njihovim spaljivanjem. Majstorović ne navodi koliko je dugo to trajalo niti koliko je barem približni broj tako uništenih leševa. Za svoje djelovanje u ovom razdoblju naglašava da nije sudjelovao u likvidaciji posljednjih zatočenika, nego samo u ekshumaciji.⁶³

Filipović u svom iskazu o djelovanju u logorima jasenovačke skupine logora ne niječe da je ubijao i postao automat koji je bespogovorno izvršavao sve zapovjedi, ali je značajno da mu pri tome savjest nije potpuno otupjela.⁶⁴ Tako pri opisu osobnih dojmova poslije prvog strijeljanja devetorice logoraša

⁶⁰ Isto.

⁶¹ HDA, ZKRZ ad br. 14542/45. kut. 271.

⁶² Isto.

⁶³ Isto.

⁶⁴ J. KRIŠTO, *n. dj.* 131.

Židova optuženih zbog prevare kaže: "Ne mogu opisati ni izreći kako mi je bilo pri duši".⁶⁵

Prema presudi Vojnog suda komande grada Zagreba, 29.VI. 1945. godine za sva opisana djela okrivljeni Miroslav Filipović Majstorović počinio je krivična djela ratnih zločinaca i narodnih neprijatelja iz članka 13. i 14. uredbе o vojnim sudovima. Stoga je optužen Miroslav Filipović Majstorović osuđen na smrtnu kaznu vješanjem, uz trajan gubitak građanskih časti i konsifikaciju imovine.⁶⁶

ZAKLJUČAK

Stvarni ljudski gubici bivše Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu, a napose ljudski gubici u koncentracijskom logoru Jasenovcu predstavljali su jednu od najkontroverznijih tema bivše jugoslavenske historiografije kao i sadašnjih hrvatskih i srpskih historiografija. Naime, niti više od pola stoljeća od završetka Drugog svjetskog rata, nisu definitivno istraženi i utvrđeni stvarni ljudski gubici u tom ratu, neovisno o tome koja ih je strana u ratnim sukobima skrivila. Upravo zbog neutvrđenih podataka o broju žrtava, logor Jasenovac postaje plodno tlo za raznovrsne političke manipulacije žrtvama rata. Poglavitito su to iskorištavali "znanstvenici" koji su nastupali s velikosrpskih pozicija, nastojeći prikazati što više ljudskih gubitaka, poglavito srpske nacionalnosti, koje su učinile vlasti NDH. Takve iskonstruirane činjenice trebale su im poslužiti kao "dokaz" za tobožnju genocidnost hrvatskog naroda. Nažalost, zbog poznatih političkih i društvenih okolnosti koje su vladale u razdoblju postojanja komunističke Jugoslavije, nastojanja hrvatskih povjesničara nisu mogla u cijelosti razbiti optužbe koje su na svojoj strani imale snažnu političku i financijsku potporu utjecajnih skupina u vrhu savezne vlasti. Kako smo već ranije istaknuli, hrvatski su povjesničari u prvom redu nastojali odgovoriti na optužbe i odbaciti preuveličavanje broja žrtava. Pri tome je važno napomenuti da su takva suprotstavljanja u bivšoj državi iziskivala i osobnu hrabrost pojedinca, koji su samo u pojedinim razdobljima mogli računati na djelomičnu potporu političkog vrha SRH, a najčešće čak niti to.

Hrvatska historiografija, napose posljednjih godina, problematiku žrtava logora Jasenovac nastoji istražiti kao posebnu povijesnu i demografsku temu. Stoga bi osim broja žrtava i demografskih problema jednaku pozornost trebalo usmjeriti i na ostale segmente složene problematike logora Jasenovac (npr. ustroj, namjena, zapovjednici i dužnosnici, svakodnevni život u logoru i sl.) kako bi se dobila cjelokupna slika logora i došlo do istine iz obzira i pijeteta kako prema žrtvama logora tako i prema znanosti.

⁶⁵ HDA, ZKRZ, ad br. 14542/45, kut. 271.

⁶⁶ HDA, ZKRZ, GUZ br. 4984/1945, kut.70.

S U M M A R Y

COMMANDERS AND OFFICERS OF THE JASENOVAC COMPLEX OF
CAMPS 1941-1945

In the majority of published works about the Jasenovac concentration camp the dominant place is given to the number of killed and perished, which were often for political expediency raised and multiplied. Much lesser number of publications deals with the internal structure and operation of the camp and with those who operated it. Among those who ran the camp, two names are of particular interest: Ljubo Miloš and Miroslav Filipović Majstorović, who were its commanders for a period. Because Majstorović was a former Catholic priest who was expelled from the Franciscan order, the anti-Catholic propaganda used that circumstance, and is still using it, to accuse the Catholic Church for participation in crimes.